

УДК 725.182

д. арх., доцент Рибчинський О.В.,
zoroleh@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9936-6122,
Хохонь М.П., хохонmx@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4895-0817,
Національний університет «Львівська політехніка»

ОБОРОННІ СПОРУДИ МОНАСТИРІВ ОО. ДОМІНІКАНІВ СЕРЕДМІСТЬ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII-XVIII СТОЛІТТЯХ

Розглянуто п'ятнадцять оборонних монастирів XVII-XVIII ст. Західної України. Монастирські комплекси даного періоду мало опрацьовані та вивчені. На основі аналізу картографічних матеріалів виявлено основні типи розташування оборонних монастирів середмістя. Також досліджено регулярність забудови монастирських територій та розміщення об'єктів у структурі кварталів. Виявлено монастирі оточені клаузурами, комплекси з власними мурами та монастирі, що оборонялись завдяки фортифікацій міста.

Ключові слова: монастир, мури, башта, бастіон, оборонні споруди, домінікани, природня оборона, розташування, оборонний периметр.

1. Вступ

1.1 Постановка проблеми

Орден отців домініканів був одним з найпоширенішим католицьким орденом на теренах Західної України. До опрацювання потрапило п'ятнадцять монастирських комплексів. Серед них у Львівській (Львів, Жовква, Белз (2), Мостиська, Самбір), Волинській (Луцьк), Хмельницькій (Летчів, Старий Константи́нів, Кам'янець-Подільський), Тернопільській (Чортків), Івано-Франківській (Єзупіль, Рогатин, Богородчани), Вінницькій (Вінниця). Одним із основних чинників формування монастирів у середмісті був містобудівельний фактор. Вибір місця розташування монастиря суттєво впливав на характер оборонних споруд комплексу. Слід також зазначити, що чоловічий домініканський монастир у Кам'янці-Подільському не включений у дослідження, оскільки розташовувався на віддалі від периметру міста, а власних оборонних споруд не мав. Робота ґрунтується на натурних дослідженнях, аналізі архівних та літературних джерел, статистичних та картографічних матеріалів.

Сьогодні оборонні споруди монастирських комплексів розташованих у середмісті не є предметом окремого дослідження. Досі не визначено типологію їхнього розташування в планувальній структурі середмістя. Хронологія

формування та об'ємно-просторові характеристики оборонних споруд монастирських комплексів розкриті недостатньо.

1.2 Аналіз останніх досліджень і публікацій

У ХІХ столітті, одним з перших дослідників монастирів на території сучасної України був історик-монах вірменського походження Садок Баронч. Серед польських науковців ХХ ст. варто згадати М. Орловича, А Чоловського чий праці торкаються проблематики домініканських оборонних монастирів. У кінці ХХ-поч ХХІ століття монастирські комплекси досліджували українські історики архітектури: З. Лукомська, М. Чорний, Н. Урсу, О. Пламеницька, М. Жарких. У публікаціях згаданих авторів детально проаналізовано історію формування храмів та адміністративно-господарських споруд, проте описи, класифікація та типологія оборонних систем монастирських комплексів розташованих у середмістях залишилися мало дослідженими.

1.3 Формулювання цілей статті

- Виявити та дослідити оборонні монастирі оо. Домініканів, розташованих у середмістях історичних міст Західної України.
- Розробити типологію розташування домініканських монастирів у структурі середмістя відносно його оборонного периметру та планувальної структури.
- Виконати аналіз об'ємно-просторових особливостей монастирів та визначити основні будівельні матеріали монастирських оборонних споруд.

2. Виклад основного матеріалу

м. Львів. Домініканський монастир розташований у північно-східному куті середмістя, за будинком міського арсеналу. Монастирський корпус збудований впродовж ХV - ХVІ століть. Біля монастиря зберіглася нижня частина вежі Римарів.

м. Старий Костянтинів. Монастир домініканців розташовувався у південній частині середмістя, неподалік від Меджибозької брами. Двоповерховий комплекс створений на початку ХVІІ століття. В комплекс монастиря входив донжон, який на думку Л. Крощенко вже існував у 1603 році і пов'язувався з першими заходами розбудови середмістя. Л. Крощенко зауважує, що *«Багатоярусний донжон спроможний був вміщувати значну кількість людей і припасів, у той час як невеликий замок Лабунських значно поступався першому за обороноздатністю. З трьох боків – на півдні, заході і сході – у чотирьох ярусах башта мала гарматні бійниці. На півночі – лише пару в передостанньому ярусі. У верхньому – всі чотири боки були оснащені сімома бійницями, придатними для використання стрілецької зброї. Стіни зведені з рваного каменю-вапняку. Цеглу було застосовано у склепінні між першим і другим ярусами, перемичками отворів, архітектурних деталях.»*[9]. На думку

Л. Крощенко дондон прямо наслідує традицію так званих «волинських башт» XIII століття і відомої з літопису холмської вежі [10].

м. Чортків. Монастир домініканців фундував руський воєвода та власник Чорткова Станіслав Гольський у 1640 році [7]. Костел та корпус з келіями був оточений високим оборонним муром та чотирма кутовими вежами. Комплекс розташований у північно-західній стороні ринкової площі та поруч із міською брамою. Монастирська територія регулярна і прямокутна.

м. Жовква. Монастир Домініканців розташований біля Львівської брами, у північно-східному куті середмістя. Комплекс сформований у середині XVII століття. В склад оборонних споруд входили муровані стіни з бійницями, вежа та кутовий земляний бастион.

м. Самбір. Монастир Домініканців заснований у 1406 р. Проте у результаті нападу татар у 1498р. був зруйнований, відбудований аж у сер. XVI ст. Впродовж XVI ст Самбір був оточений власними оборонними мурами. В результаті цього західний фланг мурів монастиря відігравав роль оборони міста. Після закриття обителі австрійською владою у 1788р. на території розташовувалися військові казарми [4].

м. Мостиська. Монастир Домініканців розташований в південній частині середмістя, територія прямокутна в плані і по периметру оточена муром. Комплекс сформувався протягом XVI - XVII століть. На кадастровій карті 1852 року зафіксовано сполучення храму та корпусів монастиря. Перед монастирським корпусом відкрите подвір'я, а за ним – сад. (Згідно з мапою перед монастирським корпусом розташовувалось відкрите подвір'я, а з тильного фасаду корпусу знаходився монастирський парк.)

м. Рогатин. Монастир Домініканців розташований в північній частині середмістя біля Львівської брами. У 40-их роках XVII він був дерев'яний. У середині XVII ст. споруджують мурований, а у кінці XVIII ст. його перебудовують для військових цілей [5]. Зафіксовані на кадастровій карті 1846 року костел та монастирський корпус є відокремленими і без огороження. Вулиця, яка розділяє північну сторону ринкової площі зорієнтована на головний фасад храму. Огорожа монастиря та брама були розібрані у кінці XVIII століття з огляду на регуляційні заходи. Вал та муровані стіни середмістя зафіксовані на карті фон Міга кінця XVIII століття були головними оборонними спорудами монастиря.

м. Луцьк. Домініканський монастир сформований протягом XVII – першої половини XVIII століть. Давній монастир заснований у середині XIV ст. Серед фундаторів монастиря були король Владислав II Ягайло та великий князь Вітовт. Комплекс розташовувався поруч із нижнім замком, біля римокатолицької катедрі, на узвишші берега річки Стир. Давній монастир, що

проіснував до середини XIX століття був оборонного типу збудований у готичному стилі [6]. Нові будівлі монастиря у класичному стилі, періоду кінця XVIII-початку XIX століття не мали оборонного характеру. У наші дні на колишній території монастиря збережений двоповерховий корпус келій з пивницями та частина муру давнього монастиря.

м. Белз. Монастир Домініканців розташований у південній частині середмістя. Комплекс розбудований протягом XVII – XVIII століть. Оборонну функцію виконували муровані стіни. З південної сторони монастир був забезпечений низинною болотистою місцевістю.

м. Белз. Монастир Домініканок розташований у південно-східній частині середмістя. Комплекс первинно дерев'яний, мурований збудований у середині XVIII століття. Оборонну функцію виконували муровані стіни, а з заходу земляні вали середмістя. З південної сторони монастир був забезпечений низинною болотистою місцевістю.

м. Єзупіль. Олександр Чоловський досліджуючи Єзупіль зафіксував, що замок і монастир Домініканців входили у периметр укріплень поселення. Монастир був відокремлений від середмістя невеликим, але глибоким ставком. Зі сторони середмістя до обидвох можна добратися по звідних мостах. Замок і монастир у Єзуполі були самостійно укріплені і у випадку захоплення містечка один та інший міг ще чинити опір [0]. У 1646 році частина монастиря була вже вибудувана. Ціле будівництво тривало близько 10-ти років [2] Територію монастиря оточував мур вздовж берегів пагорба, схили якого були вимощені кам'яною бруківкою [3].

м. Богородчани. Монастир Домініканців розбудований протягом 1691 – кінець XVIII століття [8]. Розташований у східній частині середмістя. З усього периметру мурів монастиря на південь від костелу збережена тільки в'їзна брама.

м. Летичів. Домініканський монастир сформований у першій половині XVII століття. Комплекс розташований у північно-східній частині середмістя на колишньому замчищі. Монастир оточений високим оборонним муром із збереженою круглою баштою.

м. Вінниця. Домініканський монастир розташований у північній частині середмістя. Протягом XVII і до середини XVIII століття монастир дерев'яний. Впродовж 1750 – 65-их років було збудовано храм та монастирський корпус. Монастир оточений цегляними мурами, розташованими на кутах вежами з контрфорсами.

м. Кам'янець-Подільський. Монастир сестер домініканок розташований у північній частині середмістя. Комплекс первинно мав іншу локацію біля Руської брами, проте у період початку XVIII ст. осів біля мурів

францисканського монастиря. Оборонну функцію монастиря виконували мури міста та річка Смотрич з каньйоном.

Аналіз розташування домініканських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступну типологію та результати: посередині оборонної лінії розташовувались вісім комплексів (Белз (2), Богородчани, Луцьк, Мостиська, Старий Константинів, Кам'янець-Подільський, Вінниця), посередині оборонної лінії біля брамки – три комплекси (Рогатин, Самбір, Чортків), у куті біля брамки – два монастирі (Жовква, Летичів), у куті – один монастир (Львів), блокований до рогу мурів середмістя – один комплекс (Єзупіль).

Аналіз розташування домініканських монастирів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити наступні результати: окремими кварталами були 12 комплексів (Львів, Старий Костянтинів, Чортків, Жовква, Самбір, Мостиська, Рогатин, Белз, Єзупіль, Богородчани, Летичів); частиною кварталу були три комплекси (Луцьк, Вінниця, Кам'янець-Подільський); регулярну монастирську територію мали дванадцять комплексів (Кам'янець-Подільський, Львів, Старий Костянтинів, Чортків, Жовква, Самбір, Мостиська, Рогатин, Белз, Богородчани, Вінниця); нерегулярну монастирську територію мали три комплекси (Єзупіль, Луцьк, Летичів).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити наступні результати: муровані стіни середмістя використовували чотири комплекси (Львів, Жовква, Рогатин, Кам'янець-Подільський); власні оборонні мури мали вісім комплексів (Старий Костянтинів, Чортків, Белз, Єзупіль, Луцьк, Летичів, Вінниця); вежі середмістя використовували два комплекси (Старий Костянтинів, Львів); автономні вежі мали три комплекси (Чортків, Летичів, Вінниця); вали середмістя використовували три комплекси (Богородчани, Єзупіль, Жовква); келії та храм відокремлені від мурів були у десяти комплексах (Львів, Белз, Жовква, Мостиська, Рогатин, Богородчани, Єзупіль, Летичів); келії та храм сполучені з мурами були у п'яти комплексах (Луцьк, Старий Костянтинів, Чортків, Вінниця, Самбір). Використання бастіону та башти середмістя виявлено у трьох комплексах (Кам'янець-Подільський, Жовква, Львів (бастіон)).

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк у п'яти комплексах (Львів, Старий Костянтинів, Чортків, Єзупіль, Жовква); цеглу у дев'яти комплексах (Львів, Белз, Луцьк, Самбір, Рогатин, Мостиська, Летичів, Вінниця); земляні укріплення у двох комплексах (Богородчани, Єзупіль); дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3. Висновки

Монастирські комплекси на початку заснування були слабо уфортифіковані. Перші монастирі були з дерев'яними оборонними спорудами. У XVII столітті разом із розвитком обороноздатності середмість змінюється якість оборонних споруд монастирів. У XVIII столітті монастирі модернізують. Продовжують огороджувати територію мурованими стінами з бійницями та кутовими вежами.

Таблиця 1.
Зведений аналіз монастирів оо. Домініканів

Графічна схема	Розташування	Місто/Орден/Чин	Наявність оборонних споруд та їх елементи	Використання оборонних споруд міста	Наявність клаузури	Природня оборона міста біля монастиря	Регулярні/нерегулярне розпланування мон.території	
	1	Блоковані до рогу мурів середмістя	Єзупіль (оо. Домінікани)	Вали, частокіл	Вали	Річка, болото	Нерегулярне	
		Посередині оборонної лінії	Белз (оо. Домініканів)	Мур, башта		Річка, болото	Регулярне	
		Посередині оборонної лінії	Белз (сс. Домініканки)	Мур, башта		Річка, болото	Регулярне	
		Посередині оборонної лінії	Богородчани (оо. Домініканів)		Вали		Регулярне	
	8	Посередині оборонної лінії	Вінниця (оо. Домінікани)	Мур, башти		Річка, болото	Регулярне	
		Посередині оборонної лінії	Кам'янець-Под. (сс. Домініканки)		Мури	Річка, каньйон	Регулярне	
		Посередині оборонної лінії	Луцьк (оо. Домінікани)			Річка, болото	Нерегулярне	
		Посередині оборонної лінії	Мостиська (оо. Домінікани)			КЛ.	Річка, болото	Регулярне
		Посередині оборонної лінії	Старий Константинов (оо. Домінікани)	Мури, донжон			Річка, болото	Регулярне
		Посередині оборонної лінії біля брамки	Рогатин (оо. Домінікани)		Мури	КЛ.	Регулярне	
	3	Посередині оборонної лінії біля брамки	Самбір (оо. Домінікани)	Мури			Регулярне	
		Посередині оборонної лінії біля брамки	Чортків (оо. Домінікани)	Мури, вежі			Регулярне	
	1	У куті	Львів (оо. Домінікани)		Мури, вежа, бастіон		Регулярне	
		У куті біля брамки	Жовква (оо. Домініканів)		Башта, мури, бастіон, вали	КЛ.	Регулярне	
	2	У куті біля брамки	Летичів (оо. Домінікани)	Мури, башта			Річка, болото	Нерегулярне

Дослідженням виявлено п'ятнадцять оборонних монастирів оо. Домініканів, що розташовувались у середмісті. Розроблено п'ять типів розташування монастирів відносно оборонної лінії міста: 1) блокування до рогу оборонної лінії середмістя; 2) посередині оборонної лінії; 3) посередині оборонної лінії біля брами; 4) у куті та у 5) куті біля брами (Таб. 1). Один монастир блокувався до рогу оборонної лінії середмістя, вісім розміщувались посередині оборонної лінії, три посередині оборонної лінії біля брами, один у куті, та два у куті біля брами. У сферу опрацювання включено аналіз розташування монастирів у планувальній структурі кварталів: окремих; частина кварталу; регулярність та нерегулярність монастирської території. Проаналізовано об'ємно-просторові характеристики оборонних споруд: використання мурованих стін середмістя; автономність мурованих оборонних стін комплексів; використання веж середмістя; автономність монастирських веж; використання валів середмістя; відокремленість келій та храму від мурів у комплексах; сполученість келій та храму з мурами; використання бастей та бастіонів середмістя у монастирських комплексах. Систематизовано використання в спорудженні оборонних споруд будівельних матеріалів: каменю-вапняку; цегли; насипання земляних та будівництво дерев'яних укріплень.

Список літератури:

1. Czolowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy – Lwów: W. Lozinskiego, 1890. - S. 77-78.
2. Czolowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy – Lwów: W. Lozinskiego, 1890. - S. 79.
3. Czolowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy – Lwów: W. Lozinskiego, 1890. - S. 86.
4. Kronika miasta Sambora zebrana i wydana ku uczczeniu 500 letniej rocznicy założenia miasta Sambora. – Sambor: nakładem gminy miasta Sambora, 1891. – S. 46-47.
5. Ostrowski J.K. Kościół i klasztor OO. Dominikanów w Rohatynie. // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Kraków: MCK, 2002. – T.10. – S.316-317.
6. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck, 1929. - S.117.
7. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego 1880. - T. 1. – S. 873.
8. Zabytki województwa Stanisławowskiego. Wykaz z lat 1926-1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego). - Warszawa, 1998. – S. 13.
9. Крощенко Л. Старий Костянтинів – нове волинське місто XVI століття. // Архітектурна спадщина України. – Київ: НДІТІАМ, 2002. - № 5. – С. 144.
10. Крощенко Л. Старий Костянтинів – нове волинське місто XVI століття. // Архітектурна спадщина України. – Київ: НДІТІАМ, 2002. - № 5. – С. 145.
11. Mapire. The Historical Map Portal [Електронний ресурс] / Mapire – Режим доступу до ресурсу: <http://mapire.eu/en/>.
12. Google. Карти Google [Електронний ресурс] / Google – Режим доступу до ресурсу: <https://www.google.com.ua/maps/>.
13. Geshher Galicia. The Geshher Galicia Map Room [Електронний ресурс] / Geshher Galicia. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.geshhergalicia.org/>.
14. Archiwum. Archiwum Państwowe w Przemyślu [Електронний ресурс] / Archiwum. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.przemysl.ap.gov.pl/skany/>.

д. арх., доцент Рибчинський О.В., асп. Хохонь М.П.,
Национальный университет «Львовская политехника»

ОБОРОНИТЕЛЬНЫЕ СООРУЖЕНИЯ МОНАСТЫРЕЙ ОО. ДОМИНИКАНОВ ЦЕНТРОВ ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ В XVII-XVIII ВЕКАХ АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены пятнадцать оборонных монастырей XVII-XVIII века Западной Украины. Монастырские комплексы данного периода мало проработаны и изучены. На основе анализа картографических материалов выявлены основные типы расположения оборонных монастырей центра города. Также исследовано регулярность застройки монастырских территорий и размещения объектов в структуре кварталов. Обнаружено монастыре окружены клаузурой, комплексы с собственными стенами и монастыри, которые оборонялись благодаря фортификаций города.

Ключевые слова: монастырь, стены, башня, бастион, обороне сооружения, доминиканцы, естественная оборона, расположение, оборонительный периметр.

d. arch., associate professor O. Rybczynski, asp. M. Khokhon
National University "Lviv Polytechnic"

DEFENSE CONSTRUCTIONS OF THE DOMINICAN ORDER MONDERS IN HISTORICAL CITIES DOWNTAWN OF WESTERN UKRAINE IN XVII-XVIII CENTURIES

The article deals with fifteen defensive Dominican order monasteries of the XVII-XVIII centuries in Western Ukraine. Monastic complexes of this period are not well-explored. The main types defensive monasteries location in the downtown were identified in based on the analysis of cartographic materials. The article analyzes the peculiarities of the placement of buildings in the structure of town quarters, the regularity of the development of monastery territories. It reveals monastery complexes surrounded by their own walls and monasteries, which were defended due to town fortifications.

Key words: monastery, walls, tower, bastion, defense structures, dominicans, natural defense, location, defense perimeter.